YASHIL IQTISODIYOT TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA BARQAROR IQTISODIY O‘SISH SIFATINI BAHOLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Erxonova Karima Sharifjon qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi, Assistant
Isakovakarima34@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22980674

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi iqtisodiy o‘sishning miqdoriy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda uning ekologik barqarorligi, resurs va energiya samaradorligi hamda ijtimoiy natijadorligini kompleks baholashga yo‘naltirilgan metodologik yondashuvni shakllantirishdan iborat. Tadqiqotda tizimli, institutsional va qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, indikatorlarni standartlashtirish hamda integral baholash usullaridan foydalanilgan. Natijada iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy indikatorlarni o‘zaro integratsiyalash asosida barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashning kompleks yondashuvi ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari yashil transformatsiya sharoitida iqtisodiy o‘sishning samaradorligini baholashda resurslardan oqilona foydalanish, uglerod sig‘imini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, ekologik investitsiyalar va aholi farovonligi ko‘rsatkichlarini birgalikda hisobga olish zarurligini asoslaydi. Taklif etilgan metodologik yondashuv yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarining natijadorligini baholash va barqaror rivojlanish siyosatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, yashil transformatsiya, barqaror iqtisodiy o‘sish, iqtisodiy o‘sish sifati, ekologik barqarorlik, resurs samaradorligi, energiya samaradorligi, uglerod sig‘imi, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik investitsiyalar, integral baholash, barqaror rivojlanish.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida ekologik muvozanatning buzilishi, tabiiy resurslar cheklanganligi, iqlim o‘zgarishi va energiya samaradorligiga bo‘lgan talabning ortishi iqtisodiy o‘sishning an’anaviy mezonlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Mazkur sharoitda iqtisodiy o‘sish sur’atlarinigina emas, balki uning ekologik barqarorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi, ijtimoiy inklyuzivligi va uzoq muddatli natijadorligini kompleks baholash muhim ilmiy-metodologik vazifaga aylanmoqda. Shu jihatdan yashil iqtisodiyot transformatsiyasi barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashning yangi nazariy yondashuvlari va integrallashgan metodik vositalarini shakllantirishni talab etadi.

Barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashda yalpi ichki mahsulot dinamikasi bilan bir qatorda iqtisodiy o‘sishning uglerod sig‘imi, energiya va resurslardan foydalanish samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi, ekologik yuklama, bandlik va aholi farovonligi kabi ko‘rsatkichlarni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish zarur. Shu sababli yashil transformatsiya sharoitida iqtisodiy o‘sish sifatini ifodalovchi ko‘p mezonli va kompleks baholash tizimini ishlab chiqish iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirish hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyalarini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish, iqtisodiy, ekologik va

ijtimoiy indikatorlarning o‘zaro integratsiyasiga asoslangan yondashuvni shakllantirish hamda undan barqaror rivojlanish jarayonlarini baholashda foydalanishning ilmiy imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholash masalalari zamonaviy iqtisodiy fanlarda iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash nuqtayi nazaridan keng tadqiq etilmoqda. Mazkur yo‘nalishning nazariy asoslari BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari, OECDning yashil o‘sish konsepsiyasi, Jahon bankining inklyuziv va barqaror rivojlanish yondashuvlari hamda UNEP tomonidan ilgari surilgan yashil iqtisodiyot tamoyillari bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu ilmiy yondashuvlarda iqtisodiy o‘sishning miqdoriy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda tabiiy kapitalning saqlanishi, resurslardan foydalanish samaradorligi, ekologik xavflarning kamayishi va aholi turmush sifatining yaxshilanishi o‘sish sifatining muhim mezonlari sifatida talqin qilinadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’atlari iqtisodiy taraqqiyotni to‘liq ifodalash imkoniyatiga ega emas, chunki u ekologik zarar, tabiiy resurslarning kamayishi, daromadlar taqsimoti va ijtimoiy farovonlikdagi sifat o‘zgarishlarini yetarli darajada aks ettirmaydi. Shu bois zamonaviy tadqiqotlarda “yashil o‘sish”, “past uglerodli rivojlanish”, “resurs samaradorligi” va “inklyuziv o‘sish” tushunchalarini integratsiyalashgan holda baholashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Tadqiqot metodologiyasi yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida iqtisodiy o‘sish sifatini kompleks baholash tamoyiliga asoslanadi. Bunda tizimli yondashuv orqali iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda tizimli va institutsional tahlil, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, dinamik qatorlar tahlili, indeks usuli, ko‘rsatkichlarni standartlashtirish hamda integral baholash usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Baholash indikatorlari sifatida iqtisodiy o‘sish sur’ati, mehnat unumdorligi, energiya sig‘imi, resurslardan foydalanish samaradorligi, karbonat angidrid emissiyasi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi, ekologik investitsiyalar, yashil texnologiyalarni joriy etish darajasi, bandlik va aholi farovonligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar o‘zaro bog‘liq holda tanlanadi. Mazkur metodologik yondashuv iqtisodiy o‘sishning nafaqat hajmiy, balki sifat va barqarorlik jihatlarini ham aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, indikatorlarning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy bloklarga ajratilishi hamda ularning integral indeks asosida umumlashtirilishi yashil transformatsiyaning iqtisodiy o‘sish sifatiga real ta’sirini kompleks baholash uchun metodologik asos yaratadi. Natijada taklif etilayotgan yondashuv iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni aniqlash, mavjud muammolarni tizimli baholash hamda yashil iqtisodiyotga o‘tish siyosatining samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan ilmiy-amaliy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida iqtisodiy o‘sish sifatini faqat ishlab chiqarish hajmining ortishi bilan baholash yetarli emasligini ko‘rsatdi. Iqtisodiy o‘sishning barqarorligi, avvalo, iqtisodiy samaradorlikning ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik bilan uyg‘unlashuv darajasi orqali namoyon bo‘ladi. Shu asosda barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy komponentlarni integratsiyalovchi kompleks metodologik modeli shakllantirildi.

Tadqiqotda iqtisodiy komponent doirasida iqtisodiy o‘sish sur’ati, mehnat unumdorligi, investitsion faollik va resurslardan foydalanish samaradorligi; ekologik komponentda energiya va uglerod sig‘imi, issiqxona gazlari emissiyasi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda ekologik investitsiyalar; ijtimoiy komponentda esa bandlik, aholi daromadlari va turmush sifati bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarning o‘zaro aloqadorligi asosiy baholash mezonlari sifatida belgilandi. Mazkur

indikatorlarning kompleks qo‘llanilishi iqtisodiy o‘sishning miqdoriy natijalari bilan bir qatorda uning sifat jihatlarini ham aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, natijalar yashil transformatsiyaning samaradorligi resurs va energiya tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish, ekologik investitsiyalarni faollashtirish hamda ishlab chiqarishning uglerod sig‘imini pasaytirish bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatdi. Shu nuqtayi nazardan, barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholashda iqtisodiy ko‘rsatkichlarning ekologik va ijtimoiy indikatorlar bilan integratsiyalashuvi metodologik jihatdan muhim natija sifatida belgilandi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan yondashuv yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida iqtisodiy o‘sishning barqarorlik darajasini kompleks aniqlash, transformatsion jarayonlarning natijadorligini baholash va iqtisodiy siyosatning uzoq muddatli ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy asoslash imkonini beradi. Bu esa iqtisodiy o‘sish sifatini baholash tizimini an’anaviy makroiqtisodiy mezonlardan integrallashgan, ekologik va ijtimoiy jihatdan muvozanatlashgan baholash modeliga transformatsiya qilish zarurligini asoslaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida iqtisodiy o‘sish sifatini baholashning an’anaviy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar doirasidan chiqib, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy mezonlarning o‘zaro integratsiyasiga asoslanishi lozimligini ko‘rsatadi. Xususan, yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’ati iqtisodiy faollikning umumiy dinamikasini ifodalasa-da, ushbu ko‘rsatkichning o‘zi iqtisodiy o‘sish jarayonida tabiiy resurslarning sarflanishi, ekologik yuklamaning ortishi va ijtimoiy farovonlikdagi o‘zgarishlarni to‘liq aks ettira olmaydi. Shu sababli iqtisodiy o‘sish sifatini baholashda o‘sishning ekologik sig‘imi, resurslardan foydalanish samaradorligi va ijtimoiy natijadorligini birgalikda hisobga olish metodologik jihatdan muhimdir.

Tadqiqot natijalari yashil transformatsiya jarayonining iqtisodiy o‘sishga ta’siri bir yo‘nalishli emas, balki tarkibiy va institutsional omillar bilan shartlangan murakkab jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Qisqa muddatda ekologik standartlarning kuchayishi, energiya samarador texnologiyalarga investitsiyalar va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish qo‘shimcha xarajatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Biroq uzoq muddatli istiqbolda energiya va resurs tejamkor texnologiyalarning joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurs xarajatlarini kamaytirish, innovatsion faollikni kuchaytirish va yangi iqtisodiy faoliyat turlarini shakllantirish orqali o‘sish sifatini yaxshilash imkonini beradi. Demak, yashil transformatsiyani faqat ekologik cheklovlar tizimi sifatida emas, balki iqtisodiyotning texnologik va tarkibiy modernizatsiyasi omili sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Muhokama natijalari, shuningdek, iqtisodiy o‘sishning ekologik barqarorligini ta’minlashda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, ishlab chiqarishning uglerod sig‘imini kamaytirish, aylanma iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va ekologik investitsiyalarni rag‘batlantirishning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bunda alohida indikatorlarning o‘zgarishini mustaqil baholashdan ko‘ra, ularning yagona integral tizimdagi o‘zaro ta’sirini aniqlash barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini aniqroq ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, iqtisodiy samaradorlikning oshishi ekologik yuklamaning kamayishi va ijtimoiy farovonlikning yaxshilanishi bilan bir vaqtda kechgan taqdirdagina o‘sish jarayonini sifat jihatdan barqaror deb tavsiflash mumkin.

Shu bilan birga, taklif etilayotgan metodologik yondashuvning amaliy samaradorligi tanlanadigan indikatorlarning sifati, statistik ma’lumotlarning ishonchliligi, ularning o‘lchov birligi va vaznlash mexanizmlariga bog‘liq. Turli mamlakat va hududlarning iqtisodiy tuzilmasi, tabiiy resurs salohiyati va institutsional sharoitlari o‘rtasidagi tafovutlar yagona baholash mezonlarini bevosita qo‘llashda muayyan cheklovlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholash tizimini milliy

va hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda moslashtirish, indikatorlar tarkibini muntazam takomillashtirib borish hamda dinamik monitoring mexanizmlarini shakllantirish zarur.

Umuman, muhokama natijalari yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida iqtisodiy o‘sishning haqiqiy sifatini aniqlash uning tezligi bilan emas, balki iqtisodiy qiymat yaratish jarayonining resurs samaradorligi, ekologik xavfsizligi, texnologik yangilanishi va ijtimoiy natijadorligi bilan belgilanadigan kompleks ko‘rsatkichlar tizimini talab etishini asoslaydi. Mazkur yondashuv barqaror rivojlanishning iqtisodiy va ekologik maqsadlarini qarama-qarshi emas, balki yagona transformatsion jarayonning o‘zaro to‘ldiruvchi tarkibiy qismlari sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida barqaror iqtisodiy o‘sish sifatini baholash an’anaviy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan cheklanmasdan, iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni yagona metodologik tizimda integratsiyalashni talab etishini ko‘rsatdi. Shu nuqtayi nazardan, iqtisodiy o‘sish sifatini uning sur’ati bilan bir qatorda resurs va energiya samaradorligi, uglerod sig‘imi, ekologik investitsiyalar, texnologik modernizatsiya hamda aholi farovonligidagi o‘zgarishlar orqali baholash ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot doirasida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy indikatorlarni o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi kompleks baholash yondashuvi taklif etildi. Mazkur yondashuv yashil transformatsiya jarayonlarining iqtisodiy o‘sish sifatiga ta’sirini tizimli aniqlash, iqtisodiy rivojlanishning ekologik yuklamasini baholash va barqarorlik darajasini kompleks ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, iqtisodiy o‘sishning yuqori sur’atlari ekologik resurslarning haddan tashqari sarflanishi yoki ijtimoiy nomutanosiblik hisobiga ta’minlanmasligi, balki resurs samaradorligi va ijtimoiy natijadorlik bilan uyg‘unlashishi zarurligi asoslandi.

Shuningdek, yashil transformatsiyaning samaradorligini oshirish uchun qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik investitsiyalarni rag‘batlantirish, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash hamda aylanma iqtisodiyot tamoyillarini rivojlantirish muhim yo‘nalishlar sifatida belgilandi. Shu bilan birga, baholash indikatorlarini milliy va hududiy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish hamda ularning dinamik monitoringini yo‘lga qo‘yish metodologik tizimning amaliy samaradorligini oshiradi.

Umuman, takomillashtirilgan nazariy-metodologik yondashuv yashil iqtisodiyotga o‘tish sharoitida iqtisodiy o‘sishning miqdoriy emas, balki sifat jihatlarini aniqlashga, barqaror rivojlanishning o‘zaro bog‘liq iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarini kompleks baholashga hamda uzoq muddatli iqtisodiy siyosatni ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015.
2. OECD. Green Growth Indicators 2017. Paris: OECD Publishing, 2017.
3. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011.
4. World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington, DC: World Bank, 2012.
5. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Geneva: IPCC, 2023.
6. OECD. Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing, 2011.